

УСКЛАДНЕННЕ НАРАТЫЎНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ ТЭКСТУ РАМАНА КУЗЬМЫ ЧОРНАГА «СЯСТРА»

Кузьму Чорнага часта (хочацца сказаць *заўсёды*) параўноўваюць з рускім класікам Ф. Дастаеўскім. А якраз творчасць Ф. Дастаеўскага служыць матэрыялам для вялізнай колькасці прац у галіне нараталогіі, у тым ліку найбольш важных — пачынаючы ад М. Бахціна і заканчваючы (хоць працяг, вядома, будзе і ўжо ёсць) В. Шмідам.

З творчасцю Кузьмы Чорнага ў гэтым кірунку, на жаль, склалася іншая сітуацыя. І ў беларускім літаратуразнаўстве самі паняцці «нарацыя», «наратар» яшчэ не атрымалі дастатковага пашырэння, таму сістэмнае даследаванне такога кшталту адсутнічае.

Звернемся да аналізу ранняга рамана Кузьмы Чорнага «Сястра», (ствараўся на працягу 1926–1927 гг.), які большасцю крытыкаў і літаратуразнаўцаў не лічыцца значным дасягненнем пісьменніка — у адрозненне, напрыклад, ад рамана «Зямля» (1928 г.). Тыповай ацэнкай «Сястры» можна лічыць наступныя выказванні: *«псіхааналіз на мелкаводдзі»*; *«пісьменнік у даволі-такі аб'ёмным рамане не стварыў адчувальных, аб'ёмных характараў. Вобразы Казіміра Ірмалевіча, Ваці Браніслаўца, Абрама Ватасона статычныя. Ім бракуе руху, новых граняў характараў, якія б маглі паявіцца, каб у рамане разгортвалася сапраўднае дзеянне»* [4, с. 61]; *«твор перагружаецца сырым матэрыялам, сюжэт размываецца, дзеянне замаруджваецца»* [5, с. 42]. Аднак ёсць даследчыкі, якія напісалі пра значнасць «Сястры» і пра неабходнасць перагляду ацэнкі гэтага рамана (А.Адамовіч, В.Жураўлёў, Л. Сінкова (Корань) і некаторыя інш.).

Асабліва наватарскі [3, с. 75] першы буйны твор Кузьмы Чорнага мае адрозную ад тыповай для прозы савецкіх часоў, ускладненую наратыўную арганізацыю. Асаблівую ўвагу ў рамане «Сястра» звяртае на сябе катэгорыя ўнутранай падзейнасці. Паводле В. Шміда, падзейнасць з'яўляецца абавязковай катэгорыяй для любога наратыўнага тэксту. Саму падзею даследчык вызначае як змену зыходнай сітуацыі: ці знешняй сітуацыі ў апавядальным свеце, ці ўнутранай сітуацыі таго ці іншага персанажа (ментальныя падзеі) [7, с. 13].

Падзейнасць у рамане «Сястра» менавіта ўнутраная: яна звязана з пераменамі, што адбываюцца ў душы, у характары герояў. Гэта і ёсць ментальныя перамены, падзеі. Яны адлюстроўваюцца праз чорнаўскі псіхалагізм. Таму псіхалагічны аналіз займае такое вялікае месца ў стылі пісьменніка. Як пісаў А. Адамовіч, *«псіхалагічная драма чалавека, яго напружаны роздум і пакутліва вострыя перажыванні — аснова кампазіцыі ў К. Чорнага»* [1, с. 37]. Падкрэслім, што і ўвесь сюжэтны рух звязаны з унутраным рухам у душы персанажаў.

Ключавым звязном у тэксце, што звязвае герояў, падзеі (у тым ліку і тыя, што адбыліся ў мінулым), з'яўляецца вобраз Мані. Любая згадка пра яе, фотаздымак, лісты — усё гэта здольна паўплываць на жыццё і думкі цэн-

тральных фігур рамана. На наш погляд, нельга пагадзіцца з меркаваннем, што вобраз Мані нічога не нясе [4, с. 61]. Даследчыкі, якія так лічылі, пры разглядзе рамана адштурхоўваліся ад традыцыйнага разумення падзейнасці, маючы на ўвазе рэалістычны дыкурс і падзейнасць менавіта знешняю. Мы ж апелюем да падзейнасці ўнутранай і адзначым, што якраз вобраз Мані дапамагае героям раскрыцца, спрыяе ўнутраным зменам.

Вобраз Мані суправаджае і Казімера, і Вацю на працягу ўсяго твора. І, дзякуючы гэтаму, мы бачым, якія розныя характары паўстаюць у рамане. У Казімера пачуцці да гераіні выпяваюць як падсвядомае, нешта не да канца ўсвядомленае. А Вацэвы пачуцці да Мані развіваюцца праз унутранае супраціўленне героя.

Лісты ад Мані (адна з формаў стылізацыі бытавога аповеду [2, с. 75]) падаюцца ў творы як прыступкі да падзей, бо пасля іх змяняецца светапогляд, настрой, жыццё герояў: *«Адразу Манін ліст парушыў ход і кірунак яго (Казімера — І.Ч.) настрояў», «Ліст яе парушыў усё»* [6, с. 60]. Праз напісанне лістоў і ўспрыняцце прачытанага паказваецца ўнутраная дынаміка: рух пачынаецца з думак, паступова выпявае матывацыя для будучых учынкаў персанажаў, адбываюцца змены ў іх свядомасці.

Самым важным у рамане, на наш погляд, з'яўляецца праблематызацыя і выяўленне ментальных пошукаў Ваці Браніслаўца. У сувязі з гэтым можна вылучыць макрападзею — спасціжэнне чалавекам (Вацём) свету і сябе самога. Гэта макрападзея падтрымліваецца падзеямі, што фіксуюць змены адносінаў да Ваці з боку іншых персанажаў, а таксама пераменамі ў пункце гледжання наратара.

Наратар мае магчымасць даваць пэўныя ацэнкі, калі выступае са сваім асобным пунктам гледжання, няхай сабе і імпліцытна выяўленым. Стаўленне да Ваці змяняецца разам з унутраным развіццём героя. На пачатку твора ў адносінах да Ваці заўважаецца іронія: *«Хутка пасля гэтага ён захапіўся быў адным прафесарам, які выдрукаваў сваю навуковую працу “Аб чым нам спяваюць пёўні”. Працу гэтую Ваця Браніславец пачаў нейк раптам лічыць надзвычайна вялікім навуковым творам, хоць яе і не чытаў зусім. Бачыў толькі вокладку і ўважліва прачытаў тытульную старонку кнігі»* [6, с. 30]. Трэба адзначыць, што тут наратар увесь час называе героя па імені і прозвішчы. Калі Ваця раскрываецца перад чытачом па-іншаму, наратар пачынае называць яго проста па імені, як кагосьці больш блізкага. Іронія знікае і відавочнай становіцца наратарская сімпатыя. Разгледзім, якая ўнутраная дынаміка назіраецца ў Вацэвай душы і прыводзіць яго да «аднаўлення».

Спачатку мы бачым героя, які нічым не захапляецца, нічым не цікавіцца, але ўжо хоча *«пазнаць усю шырыню»* [6, с. 30]. Разам з тым і ў пачуццях, і нават у пакоі Ваці пануе хаос. У яго нават узнікла думка пра жаніцьбу дзеля таго, каб *«парадак які ў жыцці з'явіўся»* [6, с. 31]. Ваця жыве хістаннямі, сумневамі, бесперапынным пошукам. Ён пакутуе з-за адзіноты і неразумення, з-за сваіх пачуццяў да Мані, разважае пра месца чалавека ва ўсім і ўсяго ў чалавеку, але не можа прыйсці да нейкай пэўнасці. Яму проста інтуітыўна хочацца ісці насуперак, адмаўляць тое, што прымаюць іншыя. Але на праця-

гу твора, дзякуючы ўнутранаму душэўнаму руху, герой эвалюцыянуе. Ужо ў першай частцы рамана наратар, калі распавядае пра сустрэчу Браніслаўца з Бонем і Казімерам на кватэры ў паэта-чмыхуна, адзначае: «Пасля, аглядаючыся на пройдзеныя буры, успамінаючы іх і напорнасць і слабасць, ён свядома лічыў момант гэты пачаткам вялікага аднаўлення ў сабе» [6, с. 86]. Гэта сведчыць пра тое, што Ваця да аднаўлення прыйшоў і нават яго асэнсаваў.

Ужо сам факт бесперапынных пошукаў, адмаўлення ад унутранай за-спакоенасці і самазадаволенасці ставіць героя маральна вышэй за Казімера, Абрама... Менавіта Вацю адзначае як найлепшага чалавека стары Радзівон Цівунчык (а якраз з персанальным пунктам гледжання гэтага персанажа вельмі часта супадае пункт гледжання наратара). Пра Вацеву душэўную перавагу гаворыць Казімеру Маня: «[...] Бадай-што ён (Ваця — І. Ч.) *лежы тут за ўсіх. І за цябе нават. Усё ж ты сухім стаў цяпер. Таксама як, мусіць, і Абрам. А можа, у вас гэта ідэя якая ці мэта ў кожнага засланне сабою ўсё іншае?*» [6, с. 268].

Пра нязначнасць знешняга ў параўнанні з унутраным для наратара і для персанажа (Ваці) сведчыць шаснаццатая глава першай часткі, з-за якой, напэўна, і ўзнікла пародыя на раман, надрукаваная ў часопісе «Маладняк»*. Вось як распавядаецца ў рамане «Сястра» пра сустрэчу Ваці Браніслаўца і паэта, якому аўтар не дае імя: «*Прычынаю іх спаткання і знаёмства было: з боку Ваці — вечар нейкага юбілею ці нейкіх успамінаў, што быў наладжаны нейкаю ўстановаю і куды нейкім чынам папаў Ваця Браніславец*» [6, с. 82], «*Пасля яшчэ нешта было выпіта, нечым яно закусвалася[...]*» [6, с. 82]; «*Той чакаў яго ўнізе пад усходамі. [...] Тонкі ён быў і нейкі дробны, востры. [...] здалося, што той зноў зачмыхаў носам. [...] Той павярнуў набок твар*» [6, с. 85] (падкрэслена намі — І.Ч.). Наратар-псіхолаг, які з лёгкасцю пранікаў у самыя патаемныя думкі і пачуцці герояў, выказвае тут столькі няпэўнасці, каб падкрэсліць нязначнасць усяго апісанага для Ваці. Ва ўсім, што адбываецца, Ваця здольны адчуваць і адрозніваць ад сапраўднага ўсё пустое, паказное, фармальнае. Знешняе мала цікавіць героя, бо яно не закранула яго ўнутранага жыцця. Вацю толькі раздражняе новы крывадушны прыяцель-чмыхун, што грае на публіку. Галоўны «рухавік» чорнаўскага сюжэта — пачуцці і тыя ментальныя перамены, што вырастаюць з пачуццяў, рэфлексіі. Для аўтара істотнай з'яўляецца тая рэвалюцыя-эвалюцыя, што адбываецца ў душы Ваці, а не тая, пра якую «крычаць на вуліцах» (у тым ліку і такія, як «прыяцель»-чмыхун). Такім чынам, правільнае разуменне падзейнасці (унутранай) дазваляе разглядаць таўталагію ў працытаваным урывку з «нейкімі» людзьмі і рэчамі не як недахоп, а як камунікатыўную стратэгію ў рамане і

* І.Я. Навуменка ў кнізе «Ранні Кузьма Чорны» прыводзіць такую цытату з маладнякоўскай пародыі: «*Вацязайшоў з ім у нейкіпакройчык. І от тадыёнубачыў, што тут былінейкіялюдзі з нейкайўстановай, нештапілі, нечымзакусвалі, нештаразлівалі і аб-нечымгаварылі. І яны, гэтыялюдзі, далінештавыпіцьВацю. Вацянештавыпіў, нечымзакусіў і от тады ў яго ад нечагазакруціласянейкаягалава, а нейкі нос адчуў ад нейкагачалавеканейкі востры пах. І от тадыВацяпачмыхаў носам, паглядзеў на к пагадзепры-шоўшагачалавека, падняўся і выйшаў на шырокую, як гэты свет, вуліцу*» (с. 64).

дапамагае ў прачытанні твора. Перад намі не «няспелы» тэкст пачаткоўца, а тэкст з прыёмам, абумоўленым псіхалагізмам, бо «*дакладнасць псіхалагічнага аналізу можа заключацца якраз у знешне вельмі недакладных і незакончаных вызначэннях і характарыстыках*» [1, с. 84].

Доказам таго, што праз унутраную падзейнасць выяўляюцца ідэі рамана, служаць і дыялогі, палілогі, у якіх у час узаемадзеяння персанажаў на першым плане стаіць унутранае, а ўжо затым знешняе. Абрам размаўляе з Вацем:

— *Усіх не напайняла адна аднолькавасць, бо ўва ўсякага ёсць сваё нутро, але агульнасць застаўляе падначаліцца кожнае нутро.*

— *А калі я не мог іначай... Хіба мог ты глянуць у маю душу?*

— *Цяпер душа адмяняецца, — сказаў кучаравы і чырвоны, тручы канцамі пальцаў куткі вачэй каля пераносся* [6, с. 90].

У прыведзеным прыкладзе голас выпадковага персанажа выяўляе асобны пункт гледжання, з якім і палемізуе аўтар, калі стварае вобраз Ваці Браніслаўца.

Сам наратар у вялікай ступені надзелены такімі якасцямі, як уражлівасць, чуласць. Выяўленне ім суб'ектыўнага ўспрыняцця, нават экзальтацыі, спрыяе імпрэсіяністычнасці рамана: «*Тады стаяў над горадам голас маладога дня, заклапочанага перабудоваю свету*» [6, с. 105]; «*У горад дзень прыйшоў гатовым да вялікіх жорсткасцей у імя вялікай ласкавасці*» [6, с. 105] (падкрэслена намі — І.Ч.). Такія апісанні набываюць у творы наратыўны характар [7, с. 20]. Як піша В.Шмід, у самім адборы ўбачанага могуць выяўляцца ўнутраныя змены таго, хто бачыць [7, с. 20].

У рамане «Сястра» аналітычны псіхалагізм (уменне бачыць рэчаіснасць найперш менавіта праз псіхалогію — уражанне + успрыняцце + усведамленне-асэнсаванне + развагі, думкі) робіцца асновай для раскрыцця ўнутранай падзейнасці, якая ўпершыню ў беларускай прозе пачынае паслядоўна дамінаваць над падзейнасцю знешняй. Такі падыход да адлюстравання рэчаіснасці быў наватарскім, не характэрным для беларускага рэалістычнага дыскурсу 1920–1930-х г.

ЛІТАРАТУРА

1. Адамовіч, А. Маштабнасць прозы. — Мінск, 1972.
2. Бахтин, М. Вопросы литературы и эстетики. — М., 1975.
3. Корань (Сінькова), Л. Цукровы пеўнік: Літ.-крыт. арт. — Мінск, 1996.
4. Навуменка, І.Я. Ранні Кузьма Чорны. — Мінск, 2000.
5. Тычына, М. Кузьма Чорны. Эвалюцыя мастацкага мыслення. — Мінск, 1973.
6. Чорны, К. Збор твораў: 8 т. / Пад рэд. А. М. Адамовіча. — Мінск, 1973.
7. Шмід, В. Нарратология. — М., 2003.